

РОЛЬ ЩОДЕННИКІВ У ПОКАЗІ ВНУТРІШНЬОГО СВІТУ ПЕРСОНАЖІВ РОМАНУ «ПЕРСТЕНЬ ГАННИ БАРВІНОК» І. КОРСАКА

Стаття подає приклад інтертекстуальності у художньому творі. Розкриваються механізми залучення до біографічного роману уривків щоденників П. Куліша, Т. Шевченка, В. Аксакової. Доводиться думка про те, що такі інтертексти суттєво увиразнюють персонажів, їх стосунки, обставини, епоху. Повні записи зі щоденників, що долучені у додатках, розширюють контекст.

Ключові слова: щоденник, Пантелеймон Куліш, Тарас Шевченко, Віра Аксакова, постать

Роман Івана Корсака «Перстень Ганни Барвінок» позначений широкою інтертекстуальністю. У художній світ твору вмонтовано листи, періодика XIX століття, прислів'я та приказки, народні пісні, поезія В. Забіли, П. Куліша, Т. Шевченка. У романі окрім епістолярних жанрів, що зближують читача з головними та другорядними персонажами, описуються історичний та соціальний контексти, а також цитуються фрагменти щоденників та згадки про них.

Важливо, що автор не завжди повідомляє читачеві про цитацію. Це пояснюється особливістю еклектичності жанру художньої історичної біографії, у якого на меті стоїть розкриття подій із балансуванням між об'єктивним відтворенням та авторським домислом подій у романі.

Вартим окремої уваги є те, що автор роману майже співмірно використовує щоденник Пантелеймона Куліша та окремі уривки з його епістолярію хуторянської тематики для відтворення особистих переживань героя. Таким комбінуванням автор роману підкреслює метажанровість мемуаристики головного героя, оскільки він не орієнтований на прочитання тільки його творцем. Хоча і передаються особистісні переживання, вони несуть специфічне естетичне наповнення й мають певну цілісність, що визначає художню повноцінність кожної замітки. В такий спосіб фрагменти щоденників суттєво доповнюють художній світ твору.

Згадуваним є щоденник Пантелеймона Куліша 1845–1848 років. За художньою цінністю написання його слід вважати літературним, оскільки записи в ньому дотримані у хронологічному порядку, а кожному окремому запису характерна завершеність викладу, що є специфічним для цього жанру писемної творчості.

У творі він згаданий при характеристиці життєвої долі Пантелеймона Олександровича. Оскільки він мав авторитетні знайомства, то йому вдавалося досягати певного успіху у своїй діяльності. Зокрема, рекомендація Михайла Юзефовича переконала редактора журналу «Современник» Петра Плетньова у цінності художнього доробку талановитого творця. Згадується запис П. Куліша за шосте січня 1846 року – день візиту до Плетньових. Автор акцентує на особливій увазі героя до доньки Петра Олександровича – Ольги, що описана «дівчинкою веселою

і добродушною, що, як переступала поріг кімнати, то немов світла та тепла там побільшувало» [2, с. 12]. І. Корсак з методологічною точністю зазначає: «У січневому щоденнику сорок шостого року Куліш запише: «Сегодня, сидя насупротив меня за столом, Ольга была так тиха и задумчива, что я назвал ее героиней баллады. Она мне нравилась, и я почувствовал, что могу к ней пристраститься. Надо вести себя как можно благоразумнее. Не смешно ли уверять себя и других, что без той-то жить не могу. Время ото всего нас излечивает. Теперь Саша дорога моему сердцу как сестра, но без нее еще возможно для меня семейное счастье» [2, с. 18]. У цьому попередньому записі І. Корсаком продемонстровано певну зацікавленість молодого Пантелеймона Олександровича дочкою Петра Плетньова. Відмова матері Олександри Михайлівни – Мотрони Василівни у сватанні спочатку не дала здійснити йому свій план. У творі продемонстровано цей фрагмент запису, з якого можна дізнатись про душевний стан головного героя у конкретний період життя письменника після відмови матері, якій згодом довелося змінити свою думку (див. повний запис зі щоденника у додатку А).

Оскільки роман присвячений Ганні Барвінок та її персональному творчому та історичному внеску в розвиток української культури, одним із завдань, які бачить перед собою автор, є критичність в оцінці вчинків та потягів її чоловіка. Таким чином автор роману підкреслює серцеву розгубленість талановитого Пантелеймона Куліша: *«Якби зараз раптом його запитали, до кого душа хилиться більше – до Олі чи Саші, він розгубився б і не зміг відповісти» [2, с. 13].*

Варто зауважити, що залучення саме цього фрагмента зі щоденника П. Куліша Іваном Корсаком також пояснюється бажанням автора роману пояснити складнощі у стосунках подружжя, а саме схильності Пантелеймона Куліша та творчій нестабільності його характеру. Використання персональних записів допомагає психологізації образів головних героїв, що зумовлюється біографічним жанром. Окрім художньої образності та стилістичного наповнення, щоденник Пантелеймона Олександровича з характерною йому внутрішньою діалогічністю відіграє свою роль репрезентативу особистого характеру. Це дозволяє авторові спрямовувати читача на об'єктивне сприйняття зображуваного. Сергій Єфремов, відомий критик, публіцист, укладач щоденника Пантелеймона Куліша 1846–1848 років також відзначав важливість його прочитання для усвідомлення талану Пантелеймона Олександровича за допомогою знайомства із його внутрішніми переживаннями: *«В записках про себе самого молодий Куліш подає чимало такого, що найкраще поясняє його духовну вдачу; зражується з такими інтимними думками й переживаннями, що дозволяють зазирнути йому в самий глиб душі й викрити ті зародки духовних імпульсів, що зробили Куліша такого, яким його маємо: великого працівника на ниві українського відродження, та разом і великого ж, мовляв, асинтетика, що ніяк не міг упоратися з отими протилежними почуттями, які роздирали його на частки й спричинилися до його жорстокої життєвої драми» [1, с. 10].*

Близьким другом подружжя та старшим боярином на їх весіллі виступав Тарас Шевченко, щоденник якого також згадується в романі. За ознакою естетичної цінності та хронологічності викладу він схожий із щоденником Пантелеймона Куліша. Варто звернути увагу на його перекладеність у романі на відміну від щоденника чоловіка Олександри, що включається у твір

в оригіналі. Такий фактор є вагомим у загальному контексті сприйняття персоналії, оскільки, у свою чергу, також модифікує процес її перцепції для читача. Оскільки діяльність Пантелеймона Куліша переосмислюється критично автор навмисне залишає його російськомовний варіант для точності відображення, але й викликання певного скептицизму до інтерпретованого образу. У сюжеті твору Тарас Шевченко святкував весілля Кулішів. Через багато років він буде згадувати цю радісну подію. *«Спливе більше десятка літ та зим, – пише І. Корсак, – і на берегах далекого Каспію Шевченко згадає зі щемливим сумом у щоденнику»: «Тихо заспівав гайдамацьку пісню «Ой поїзжає по Україні та козаченько Швачка». Од сієї, любої моєму серцю пісні, непомітно для себе я перейшов до другої, яку люблю не менше – «Ой ізійди, зійди ти, зіронько, та вечірняя». Ця меланхолійна пісня нагадала мені той вечір, коли я і молода дружина Куліша співали в два голоси сю чарівну пісню. То було на другий день їхнього весілля фатального 1847 року. Чи побачу я коли ту прехорошу блондинку? Чи заспіваю ще я з нею цю задушевну пісню?»* [2, с. 17]. Такий запис Т. Шевченко зробив одинадцятого липня (див. повний запис зі щоденника у додатку Б). Варто звернути увагу, що в оригіналі Т. Шевченко фіксував свої спогади в щоденнику російською мовою: *«...тихо запел гайдамацкую песню: «Ой поїзжає по Україні та козаченько Швачка». От этой любимой моей песни я незаметно перешел к другой, не менее любимой: «Ой изйди, зйди ты, зіронько, та вечірняя». Эта меланхолическая песня напомнила мне тот вечер, когда я и молодая жена Кулиша пели в два голоса эту очаровательную песню. Это было на другой день после их свадьбы, в роковом 1847 году. Увижу ли я эту прекрасную блондинку? Запою ли с нею эту задушевную песню?»* [4, с. 49–51]. Долучаючи такі записи до твору з ситуації весілля подружжя Кулішів, під час якого боярин-Тарас заспівав декілька пісень із Ганною Барвінок, висвітлюється талант головної героїні як вже обізнаного молодого збирача фольклору. З літературознавчої точки зору, таке своєрідне художнє переосмислення мемуарного матеріалу в сюжеті є цікавим творчим прийомом автора створення незаангажованого сприйняття читачем відомих особистостей. І. Корсак інтерпретує тужливий настрій Тараса Григоровича, який перебував у засланні, тугу за минувщиною, окремо й за молодістю, енергійністю молодії та талановитої Олександри Білозерської ще до пережиття нею подружніх складнощів. Його щоденник доповнює сприйняття персонажа розкриттям постаті Тараса Шевченка для читача по іншому. Окрім окреслення стосунків його з головним героєм у метафоричній притчі про лева та левенятка [2, с. 90], де він виступає в ролі вирішального діяча в українській історії, мемуарний запис в романі відтворює постать ще й як поціновувача української фольклорної пісні.

У художньому світі твору вкраплення щоденників постатей із літературного оточення Кулішів допомагає у зображенні особливостей життя та діяльності подружжя, характеристики їхньої взаємодії.

Одним із головних завдань автора роману вбачається «оживлення» відомих постатей XIX століття. завдяки щоденниковим записам. Наприклад, прямо згадується щоденник Віри Сергіївни із роду Аксаківих, що допомагала своєму батькові Сергію Тимофійовичу у роботі над «Історією мого знайомства з Гоголем». Оцінно автор ставиться й до взаємодії Олександри Йосипівни Смирнової-Россет з Кулішем, що на той момент працював над «Записками о Гого-

ле» і випитував у неї відомості про відому постать. Пантелеймон Олександрович звернувся до Аксакових з проханням про допомогу у фінансуванні. У своєму щоденнику Віра Сергіївна згадуватиме тривалі вичитування ще ненадрукованого твору, висловить враження від згадки талановитого Миколи Гоголя і збирача відомостей про нього: *«Два дні читали записи про Гоголя вечорами, а потім два дні і ранок, і вечір також. Враження від того передати важко, хвилювало те читання неабияк. Слова Гоголя піднімають із дещо всі сили душевні, всі її забуті прекрасні потреби та устремління, піднімають питання давно забуті, тривожать ту душу, розширюють простір її, і важкувато дати раду всьому цьому життю, що прокинулося. До того ж бентежили спомини про самого Миколу Васильовича, про той голос, що багато разів у цих стінах лунав і якого не почуємо більше, про ту силу життя, про ту невичерпну любов до всього і до кожного, яка не давала йому спокою! Листи його переповнені цією любов'ю... Яка свіжість, яка повнота прекрасного життя в його молодих листах! Які дорогоцінні уривки знайшов Куліш! Душа перейшла через стільки вражень при цьому читанні. Робили деякі помітки та зауваження, і Куліш сприймав поради охоче та з розумінням...»* [2, с. 52]. Щоденник наразі підкреслює близькість знайомства Пантелеймона Олександровича з тогочасною заможною верхівкою, яка щиро визнавала й підтримувала на різних рівнях його вагому діяльність.

Зокрема, це слугує піднесенню значення внеску Ганни Барвінок у становлення засновника власної друкарні Пантелеймона Олександровича, оскільки задля цього героїні роману доводилося жертвувати часом на власну творчість.

Отже, щоденники як один із інтертекстів роману спрямовувалися на увиразнення та документалізацію оповіді твору. Вони розкривають особистий внутрішній світ діячів XIX століття, зокрема, згаданий фрагмент запису головного героя відтворює його переживання щодо відмови у сватанні з Ганною Барвінок, запис Тараса Григоровича – зацікавленість у фольклорній пісенності, а однієї із знайомих Пантелеймона Олександровича, Віри Аксакової, окрім культурних зв'язків із представниками дворянського роду, – талану та захоплень молодого діяча Куліша.

Список використаної літератури:

1. Єфремов С. Кулішів щоденник (1845–1848 рр.). Куліш П. О. *Щоденник 1845–1848 р.* Київ: Українські пропілеї, 1993. С. 10–11.
2. Корсак І. Ф. Перстень Ганни Барвінок: роман. Київ: Ярославів Вал, 2015. 248 с.
3. Куліш П. О. *Щоденник 1845–1848 р.* / Упорядник С. Кіржаєв. Київ: Українські пропілеї, 1993. 88 с.
4. Шевченко Т. Г. Зібрання творів / Голова редкол. М. Г. Жулинський: у 6 томах. Том 5: *Щоденник*. Київ: Наукова думка. 2003. 187 с.

Запис Пантелеймона Куліша в щоденнику, датований 6 січня 1846 р.:

93602
Генваря 6.
Приезжаю к П[ётру] А[лександровичу] на вечер и застаю двух девушек, танцующих в сарафанах. Одна из них была О[льга] П[етровна]²⁹. В сарафане она казалась совершеннолетнею и чрезвычайно привлекатель-

18 *Пантелеймон Куліш*
ною. Вчера я случайно завел с нею разговор об одном молодом человеке, хорошо образованном и светском. Ее отзыв о нем удивил меня своею солидностью и показал в ней ум, достойный прекрасного чела, каким природа ее наделила. Сегодня новое впечатление оживило в моей душе вчерашнее, а к тому прибавилось еще одно обстоятельство. Она обыкновенно ведет себя по-детски, а сегодня, сидя насупротив меня за столом, так была тиха и задумчива, что я назвал ее героинею баллады. Коротко сказать, она мне нравилась, и я почувствовал, что могу к ней пристраститься до того, что сделаюсь еще раз дураком. Итак, надобно вести себя как можно благоразумнее. Не смешно ли уверять себя и других, что я без той-то жить не могу? Время от всего нас излечивает. Теперь С.³⁰ **дорога** моему сердцу, как сестра, но и без нее еще возможно для меня семейное счастье. Впрочем, да будет воля Божия!

[Куліш П. О. Щоденник 1845–1848 років, с. 17–18].

Запис Тараса Шевченка в щоденнику, датований 11 червня 1857 р.:

11 [июля]

В полночь переменялся ветер. Отошел к норд-весту.

Я полюбовался прозрачными исчезающими облаками и лег спать. Проснулся до восхода солнца. Небо было чисто. Только одна-единственная звездочка, как алмаз, горела высоко на востоке. Это должна быть Аврора. Солнце не успело выглянуть из-за горизонта, и она исчезла. Я весело принялся за свой чайник. И когда все было готово для моего утреннего одинокого пиршества, я очинил внимательно перо, развернул свой журнал и, что называется, полбуквы не мог написать, так мне вдруг сделалось весело. И я, напившись чаю и наслушавшись чириканья веселых ласточек, отправился в укрепление заказать торбу для сухарей и взять второй том Либельта. Зашел к Мостовскому, он мне предложил стакан чаю, от которого я не имел силы отказаться, потому что чай был с лимоном — неслыханная роскошь в этой пустыне. За чаем сообщил он мне о начавшемся следствии над женихом и невестой. Следствие началось медицинским освидетельствованием невесты, как водится, в присутствии понятых. Причем лекарь Никольский сострил, найдя невесту нерасстреленною, что подало повод к грубым насмешкам над женихом. Мерзость!

Заказавши торбу для сухарей, я окончательно упаковал свою мизерию, взял второй том Либельта и три оставшиеся сигары, из числа тех 25 сигар, что прислал мне Лазаревский вместе с сепиею. Отличные сигары, настоящие гаванские. Возвратившись на огород, я по обыкновению до обеда лежал под своею любимую вербою и читал Либельта. Сегодня и Либельт мне показался умеренным идеалистом и более похожим на человека с телом, нежели на бесплотного немца. В одном месте он (разумеется, осторожно) доказывает, что воля и сила духа не может проявиться без материи. Либельт решительно похорошел в моих глазах. Но он все-таки школяр. Он пренаивно доказывает присутствие Всемогущего Творца Вселенной во всем видимом и не видимом нами мире. И так хлопочет об этой старой, как свет, истине, как будто это его собственное открытие.

За обедом было веселее обыкновенного. Комендант подтрунивал над моими сборами в поход, другие ему вторили более или менее любезно, но вообще вся компания была, как говорится, в своей тарелке. После обеда я, также по обыкновению, заснул под своей фавориткою вербою, а перед вечером надел чистый китель, соломенную шляпу-самодельшину и пошел на туркменские *бакчи* (баштаны), и, несмотря на скудость зелени, мне и бакчи понравились. Я зашел к хозяевам в аул. Около кибиток играли с козлятами нагие смуглые дети, визжали в кибитках женщины, должно быть ругались. А за аулом /50/ мужчины творили свой намаз перед закатом солнца. Вечер был тихий, светлый. На горизонте чернела длинная полоса моря, а на берегу его горели в красноватом свете скалы, и на одной из скал блестели белые стены второй батареи и всего укрепления. Я любовался своею семилетнею тюрьмою. Возвращаясь на огород, набрел я на тропинку, на уже засохшей грязи которой видны были отпечатки миниатюрных детских ножек. Я любовался и следил этот крошечный детский след, пока он не исчез в степной пыли вместе с тропинкою. На огород пришел я к вечернему чаю и попотчевал Ираклия Александровича (коменданта) и Николая Ефремовича (смотрителя полутоспиталя) своими заветными сигарами. И сам закурил остальную. Все, начиная с Наташеньки, немало удивились, увидев в моем лице торчашую дымящуюся сигару. А нянька Авдотья, уральская казачка, та совершенно во мне разочаровалась, она до сих пор думала, что я по крайней мере часовенный. А я такой же еретик-шепотник, как и другие. Все же вообще находили, что мне сигара к лицу и что с сигарой в лице я похож на вояжера порядочного тона. Такому удачному сравнению я и не думал противуречить. И мысленно переносился на палубу парохода «Меркурия» или «Самолета». А о скромно[й] расшиве, о бурлацких песнях, о преданиях про Сеньку Разина забыл и думать.

Уж сколько раз твердили миру,

Что лещь гнусна, вредна. Но все не впрок.

Отуманенный лестию, я, против обыкновения и, разумеется, во вред желудку, не имел силы отказаться от пельменей. Пельмени были мастерски приготовлены, и я оказал им неложную честь. После ужина я долго гулял вокруг огорода. И мало-помалу освобождаясь от влияния самолюбия, привел, наконец, свой гордый дух в нормальное состояние и тихо запел гайдамацкую песню:

Ой поїжає по Україні та козаченько Швачка...

От этой любимой моей песни я незаметно перешел к другой, не менее любимой:

Ой ізійди, зійди, ти зірньо та вечірняя...

Эта меланхолическая песня напомнила мне тот вечер, когда я и молодая жена Кулиша пели в два голоса эту очаровательную песню. Это было на другой день после их свадьбы, в роковом 1847 году. Увижу ли я эту прекрасную блондинку? Запою ли с нею эту задумчивую песню?

Воспоминания меня убаюкали, я сладко заснул. И видел во сне Новгород-Северский (вероятно, вследствие недавнего /51/ чтения «Алексея Однорога»). По улице ездили в старосветском огромном берлине огромные рыжие пьяные монахи, и между ними очутился мой трезвый друг Семен Гулак-Артемовский. Это все пельмени так наметаморфозили.

[Шевченко Т. Том 5: Щоденник 1857, с. 49–51]